

T. XIII (2010) Z. 1-2 (25-26)
ISSN 1509-1074

**ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ**

The Pomeranian Press
in 1848–1939.
State and Outlook
of Research

**Prasa pomorska
w latach 1848–1939.
Stan badań
i perspektywy badawcze**

Dziennikarstwo i Komunikacja Społeczna
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Gdański
ul. Bażyńskiego 4
PL 80-952 Gdańsk

**Andrzej
ROMANOW**

KEY WORDS

journalism, Gdansk Pomerania
(Pomerelia), Prussian partition
and interwar period 1848–1949,
research issues, state of research

SŁOWA KLUCZOWE

dziennikarstwo, Pomorze Gdańskie,
zabór pruski i okres międzywojenny 1848–1939,
problemy badawcze,
stan badań

ABSTRACT

The article discusses the state and outlook of research on the Pomeranian press of the period 1848–1939. It draws attention to the need for a complete bibliography and a synthesis of the history of the region's press. It also discusses problems faced by researchers and the need for them to share with each other their knowledge of the history of the Pomeranian press.

ABSTRAKT

Artykuł omawia stan badań i perspektywy badawcze prasy pomorskiej w latach 1848–1939. Zwraca uwagę na konieczność opracowania pełnej bibliografii tejże prasy oraz syntezy jej dziejów. Omawia trudności badawcze i wskazuje potrzebę wymiany myśli naukowej, dotyczącej dziejów tej prasy.

Streszczenie

Podstawowym zadaniem historii prasy i prasoznawstwa jako dyscypliny nauki jest poznanie prasy w jej najróżnorodniejszych formach i funkcjach. Historia prasy zajmuje się również socjologicznymi badaniami prasowymi, jak i analizą treści prasowych.

Na Pomorzu Nadwiślańskim (wraz z obszarem Wolnego Miasta Gdańska) od połowy XIX wieku do 1939 roku funkcjonowały, jeśli wziąć pod uwagę kryteria narodowościowe, trzy systemy prasowe: 1. niemiecki, 2. polski (w tym kaszubski), 3. mniejszościowy — rozumiany jako system prasy żydowskiej, rosyjskiej i ukraińskiej. Należy podkreślić, że w miarę pełne, kompleksowe wykorzystanie pism tworzących owe systemy będzie możliwe po opracowaniu ich opisu bibliograficznego, określeniu zasobów i miejsc chronienia oraz przeprowadzeniu systematycznych badań analitycznych poszczególnych tytułów.

Zawartość treściowa, a także ilustracyjna czasopism pomorskich poddana (jako źródło historyczne) krytycznej analizie, jest ważkim w warsztacie historyka komponentem opisu dziejowego, umożliwiającym też poznanie postaw mentalnych twórców i adresatów prasowego komunikatu. Niestety, niektóre z wymienionych wyżej kwestii nadal wymagają pogłębionych badań, czemu z pewnością sprzyjać powinny ściślejsze niż dotąd kontakty pomorskich ośrodków naukowych, prowadzących badania historyczno-prasoznawcze.

Powszechnie wiadomo, że podstawowym zadaniem dziejów prasy oraz w ogóle prasoznawstwa, jako dyscypliny naukowej, jest poznanie prasy w jej najróżnorodniejszych formach i funkcjach. Tak więc historia prasy opisuje zespół zagadnień dotyczących mechanizmu powstawania oraz metod i rezultatów (następstw) działania wspomnianych środków, badając problemy, takie jak: funkcje i rolę prasy, system i organizację pracy dziennikarskiej, prawną sytuację prasy, ekonomikę przedsiębiorstwa prasowego, powiązania ludzi i instytucji prowadzących działalność prasowo-wydawniczą, kwestie informacji prasowej.

Historia prasy zajmuje się także socjologicznymi badaniami prasowymi, obejmującymi zarówno pracowników, jak i odbiorców prasy, jak również analizą treści prasowych, oczywiście z uwzględnieniem taktyki i strategii realizowanej przez dany tytuł bądź kompleks tytułów, należących do określonej zbiorowości (mam tu na myśli inceptorów, właścicieli i twórców prasy) i to zarówno w skali „mikro”, jak i „makro”. Ważnymi z punktu widzenia dziennikarskiej genologii są też badania lingwistyczne gazet i czasopism.

Wszystkie te wybiórcze i szczegółowe z natury badania historyczno-prasoznawcze ułatwiają z kolei poznanie całokształtu złożonej problematyki systemu funkcjonowania prasy, a ujmowane całościowo, pozwalają na nakreślenie syntetycznego, w miarę pełnego obrazu historii prasy konkretnego społeczeństwa, narodu czy państwa. Wspomnianym badaniom towarzyszyć winna, jak zresztą wszystkim badaniom historycznym, pogłębiona krytyka źródeł¹.

Już w wydanym w 1730 roku traktacie pt. *Skrupuł bez skrupułu w Polsce albo oświecenie grzechów narodowi naszemu polskiemu zwyczajniejszych...* jego autor Jan Stanisław Jabłonowski stwierdzał, że:

¹ R. Wapiński, *Problemy źródłoznawcze badań prasoznawczych*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne”, R. XXIV, 1985, nr 28, s. 12; zob. też: A. Notkowski, *Okoliczności powstania czasopism jako przedmiot krytyki źródła prasowego*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1980, z. 2, s. 101–115; B. Krzywobłocka, *Prasa jako źródło historyczne*, [w:] *Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie*, red. M. Kafel, Warszawa 1970, t. 3, s. 60–80.

... nowiny wymyślać, one rozsiewać i publikować, rzecz jest bardziej w Polsce niż gdzie indziej zwyczajna i całe za grzech nie miana.²

Nawiązując do powyższej konstatacji, możemy śmiało stwierdzić, że historycy prasy oraz prasoznawcy usiłują w swoich badaniach uzyskać odpowiedź na podstawowe, a dotyczące tejsze kwestii pytania — mianowicie: kto „one nowiny wymyśla, rozsiewa i publikuje”, z jakich powodów to czyni i za czyje pieniądze oraz do kogo je kieruje?

Trudności badawcze wynikające nie tylko z przyczyn obiektywnych (m.in. takich jak rozproszenie czy też zniszczenie podstawowego materiału badawczego, czyli wielu roczników pomorskich gazet i czasopism w latach pierwszej, a szczególnie drugiej wojny światowej), a także podtekst ideologiczny, tzn. *a priori* przyjęte za aksjomat twierdzenie, że: „prasa polska na Pomorzu, to w ogromnej większości służebne narzędzie obszarnictwa i burżuazji...”, które służyło „rozpowszechnianiu nacjonalizmu i klerykalizmu”³, powodowały, że do chwili obecnej nie opracowano pełnej monografii najnowszych dziejów funkcjonującej na Pomorzu Nadwiślańskim prasy polskiej. Zniszczenia wojenne, pewna dostrzegalna w okresie powojennym „nuta” niechęci czy wręcz wrogości, a także bariera językowa, „blokowały” niejako rzetelne badania historii wydawanych na wspomnianym obszarze i działających tu (obok pism polskich) gazet i czasopism niemieckich.

Prawie w 100% zniszczone zostały archiwa redakcyjne, ucierpiały zbiory źródeł proveniencji urzędowej, jakże pomocne w badaniach historyczno-prasoznawczych.

Podjęcie kompleksowych badań nad historią pomorskiego czasopiśmiennictwa (tak polskiego — do którego to systemu włączam również pisma kaszubskie — jak i niemieckiego) utrudnia też w znacznym stopniu brak bibliografii, będącej pełną rejestracją tytułów tejsze prasy. Jej dotychczasowe zestawienia są niekompletne, ujmują bowiem „rzeczywistość prasową” fragmentarycznie, a niektóre z nich zawierają luki i błędy powodowane pośrednim, a nie autopsyjnym, pozyskaniem materiału opisowego oraz wąską kwerendą biblioteczno-archiwalną⁴. Skupiając swoją uwagę nad zagadnieniami związanymi z systemem funkcjonującej na Pomorzu Nadwiślańskim polskiej prasy, o przedstawionych wyżej kwestiach pisał przed laty Wiktor Pepliński. Podkreślając potrzebę pogłębienia i rozszerzenia badań historii

² J. S. Jabłonowski, *Skrupuł bez skrupułu w Polsce albo oświecenie grzechów narodowi naszemu polskiemu zwyczajniejszych...*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858, s. 6–11.

³ Zob.: T. Cieślak, *Główne problemy historii politycznej ziem pomorskich w latach 1870–1914*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, Poznań 1956, t. II, z. 1, s. 175.

⁴ Zob. chociażby: K. Estreicher, *Bibliografia Polska XIX stulecia (lata 1881–1900)*, t. I i II, Kraków 1906, 1907; *Spis tytułów prasy polskiej 1865–1918*, oprac. A. Garlicka, Warszawa 1978.

pomorskiej prasy polskiej, sygnalizował on jednocześnie kierunki i zakres owych prac⁵.

Najobszerniejsze zestawienie tytułów pomorskiej prasy z wybranych ośrodków wydawniczych, a także opisu bibliograficznego określonego czasopisma, zawierają m.in.: *Bibliografia czasopism pomorskich. Województwo bydgoskie*, pod red. Henryka Baranowskiego, Toruń 1960; Krystyny Kamińskiej, „Gryf” wraz z dodatkiem „Gryf Kaszubski” (1908–1934). *Bibliografia zawartości*; Gdańsk 1961⁶; *Bibliografia polskich druków gdańskich 1800–1918*, [w:] *Krzysztof Celestyn Mrongowiusz 1764–1855, Księga pamiątkowa*, Gdańsk 1933; *Prasa gdańska na przestrzeni wieków* pod red. Marka Andrzejewskiego, Gdańsk 1999; *Bibliografia Gdańska*, opracowana jako V tom *Historii Gdańska* przez Jana Kucharskiego i Przemysława Szafrana, a także opracowane przez Andrzeja Romanowa i opublikowane na łamach „Rocznika Gdańskiego” (t. 29/30, 36 i 50) — *Bibliografia prasy polskiej wydawanej w Gdańsku w latach 1891–1920*; *Bibliografia prasy polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939* oraz *Bibliograficzny opis czasopism rosyjskich wydawanych w Gdańsku w latach 1915–1938*. Opis wydawanych na Pomorzu czasopism ukraińskich (Gdańsk, Tuchola) zawiera natomiast cenna praca Emiliana Wiszki pt. *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001⁷. Dysponujemy również tak specjalistycznym opracowaniem, jak: *Bibliografia ilustracji w czasopiśmie polskich XIX i XX wieku (do 1918 r.)*, Warszawa 1972, Ludwika Grajewskiego, uwzględniającym też niektóre piśma pomorskie⁸.

⁵ Zob.: W. Pepliński, *Stan i potrzeby badań nad historią prasy pomorskiej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, R. XXVI, 1987, z. 4, s. 23–39.

⁶ Zob. również: D. Arecka, K. Podlaszewska, „Mestwin”. *Dodatek naukowo-literacki do „Słowa Pomorskiego” 1925–1934. Bibliografia zawartości*, „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu”, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Nauka o książce, IV, Toruń 1966; E. Głowačka, „TeKa Pomorska”, *kwartalnik Konfraterni Artystów w Toruniu 1936–1938 — Bibliografia zawartości*, „Rocznik Toruński”, XIX, 1979.

⁷ Zob. też: *Spis tytułów prasy ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, oprac. E. Misilo, Warszawa 1983.

⁸ Niektóre tytuły pomorskich gazet i czasopism odnotowują też bibliografie specjalistyczne, jak np.: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918–1944*, red. Z. Zieliński, Lublin 1981; W. Władyka, *Dzienniki w języku polskim w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939). Zestaw tytułów*, „Rocznik Historii Czołomniennictwa Polskiego” (dalej — RHCzP), t. XIV, 1975, z. 4; D. Nałęcz, *Gazety ukazujące się 2–4 razy w tygodniu w Polsce w latach 1918–1939. Zestaw tytułów i charakterystyka statystyczna*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, 1978, z. 2; W. M. Kolasa, *Bibliografia publikacji o prasie za rok 1996*, RHCzP, t. II, 1999, z. 1 (kontynuacja w tomach następnych); S. Dziki, W. M. Kolasa, J. Jarowiecki, *Polska bibliografia prasoznawcza 1996–2001*, RHCzP, t. IX, 2006, z. 1; J. Bujak, *Inwentaryzacja źródeł rękopiśmiennych i archiwalnych do historii prasy w Polsce (wg pomysłu i szczegółów projektu prof. dr. Mariana Turowicza)*, RHCzP, t. X, 2007, z. 1; zob. też: *Spis Gazet i Czasopism Rzeczypospolitej Polskiej oraz Poradnik Reklamowy* (wyd. Biuro Ogłoszeń — Teofil Pietraszek), Warszawa 1921–1939.

Z innych prac dotyczących poruszanego zagadnienia wymienić należy: *Czasopiśmiennictwo morskie II Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1969 — Zbigniewa Machalińskiego; *Orientacyjny wykaz czasopism gdyńskich wydawanych w okresie międzywojennym*, „Rocznik Gdyński”, t. 4, 1984 — A. Romanowa, oraz szczegółową, adnotowaną bibliografię tychże czasopism, opracowaną przez Malwinę Kołodziej na seminarium magisterskim prowadzonym przez tegoż w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego. Informacje bibliograficzne o ukazujących się na Pomorzu Nadwiślańskim polskich pismach zawiera też *Bibliografia polskich druków gdańskich od roku 1800 do roku 1918*, Gdańsk 1933 — ks. Alfonsa Mańkowskiego, jak również jego autorstwa: *Dzieje drukarstwa i piśmiennictwa polskiego w Prusiech Zachodnich wraz ze szczegółową bibliografią druków polskich zachodniopruskich*, „Roczniki TNT w Toruniu”, nr 13–16, Toruń 1906–1909.

O wiele mniej danych posiadamy natomiast o tytułach wydawanych na Pomorzu (w tym również w Wolnym Mieście Gdańsku) gazet i czasopism niemieckich. Zawierają je nieliczne i niepełne bibliograficzne lub informacyjno-użytkowe wykazy tejże prasy, przygotowane zazwyczaj na podstawie jej okresowych zestawień urzędowych, że wymienię: Richarda Wagnera, *Die Entwicklung der Danziger Presse seit 1919*, Danzig 1928; Fritza Prinzorna, *Danziger Zeitschriften-Verzeichnis. Stand vom 1.1. 1934*, Danzig 1934, czy *Handbuch der Presse der Heimatvertriebenen*, Karla Kurtha, Kitzingen 1953; *Bibliografie zur Geschichte Ost-und Westpreussens 1981–1994*, Marburg 1996–2003; *Die Deutsche Presse. Verzeichnis der im Deutschen Reich erscheinenden Zeitungen und Zeitschriften*, Forbach 1893 i kolejne edycje owego wykazu, a także *Handbuch der deutschsprachigen Zeitungen im Ausland*, Berlin 1935 — Martina Henkela i Rolfa Taubera; *Die deutsche Presse 1848–1850. Eine Bibliographie*, München 1986 — Joachima Kirchnera; *Bibliographie der Zeitschriften des deutschen Sprachgebietes bis 1900*, Bd. 1–4, Stuttgart 1966; *Handbuch der Weltpresse. Eine Darstellung des Zeitungswesens aller Länder*, oprac. Karl Bömer, Leipzig u. Frankfurt am Main 1937. Wreszcie dalej: wydawnictwa informacyjne koncernów prasowo-wydawniczych Musera i Mossego oraz Sperlinga. Oczywiście, są to jedynie wybrane pozycje⁹.

Wiele informacji pomocnych w pracach bibliograficznych znaleźć też można w literaturze naukowej, dotyczącej pomorskich dziejów, w źródłach archiwalnych, memuarystycznych i epistolograficznych, w zbiorach prywatnych — rodzinnych¹⁰.

⁹ Zob.: R. Mosse, *Annoncen — Expedition Zeitungs Katalog*, (b.m.w.) 1907; G. Muser, *Statistische Untersuchung über die Zeitungen Deutschland 1885–1914*, Leipzig 1918–1919; H. O. Sperling, *Sperling Zeitschriften — Adressbuch. Die deutschen Zeitschriften und hervorragenden politischen Tagesblätter Deutschlands, Österreichs und der Schweiz. Hand- und Jahrbuch der Deutschen Presse*, Stuttgart 1915.

¹⁰ Zob. m.in.: J. Dembiński, *Radości mało — goryczy dużo. Pamiętnik Pomorzana z lat 1879–1920*, oprac. A. Bukowski, Warszawa 1985; W. Kulerski, *Z moich wspomnień*.

Mimo — jak by się wydawało — stosunkowo obszernego materiałowo zestawu informacyjnego, do dzisiaj nie opracowano pełnej, wyczerpującej bibliografii prasy pomorskiej (z obszaru Pomorza Nadwiślańskiego) i to zarówno polskiej, jak i obcojęzycznej (przede wszystkim niemieckiej, a także żydowskiej, rosyjskiej, ukraińskiej).

Sądę, że już najwyższy czas, aby taką inicjatywę podjąć: może wpierv sporządzić jedynie wykaz samych tytułów i w miarę precyzyjnie ustalić lata edycji pomorskich pism, a z czasem opracować ich szczegółową bibliografię adnotowaną. Sprzyjają temu coraz szerzej podejmowane badania historyczno-prasoznawcze, tyżące bezpośrednio Pomorza.

Wybranim zagadnieniom z dziejów prasy polskiej na Pomorzu Nadwiślańskim poświęcili swoją uwagę m.in.: prekursor polskich badań historyczno-prasoznawczych na Pomorzu ks. Alfons Mańkowski, a także Andrzej Bukowski, Jacek Banach, Tadeusz Bolduan, Tadeusz Cieślak, Wojciech Wrzeński, Wiktor Pepliński, Klemens Trzebiatowski, Szczepan Wierchosławski, Grażyna Gzella, Bronisława Woźniczka-Paruzel, Wiktor Frąckowiak, Józef Borzyszkowski, Grzegorz Berent, Henryk Mross, Magdalena Niedzielska, Michał Pietrzak, Zbigniew Walczak, Ryszard Michalski, Marek Andrzejewski, Andrzej Romanow, Witold Molik, Andrzej Notkowski¹¹. Tematy dotyczące różnych aspektów funkcjonowania polskiej, rzadziej niemieckiej, prasy zachodniopruskiej opracowywane są na studiach doktoranckich i seminariach magisterskich.

Dlaczego założyłem „Gazetę Grudziądzką”, jakie były jej cele, [w:] *Księga pamiątkowa dzieściolecia Pomorza*, Toruń 1930; S. Kunz, *Ze wspomnień redaktora „Gazety Grudziądzkiej”*, oprac. S. Kowalczyk, RHCzP, t. III, 1963, z. 1; J. Kwiatkowski, *Polski Gdańsk w czasie przelomowym*, cz. I, *Przed wojną światową*, Orłowo Morskie 1935; B. Miński, *Ku własnej obronie*, mszp. W Bibliotece Głównej UG (dalej — BGUG). Zbiory Specjalne, spuścizna po prof. A. Bukowskim, sygn. RS II, 104/2; J. M. Palędzki, *Wspomnienia*, mszp. w BGUG, Zbiory Specjalne, spuścizna po prof. A. Bukowskim, sygn. RS II, 102; A. Tetzlaff, *Narodziny „Kuriera Bałtyckiego”*, „Rocznik Gdyński”, 1978/1979; zob. też: A. Romanow, *Gdańska prasa polska 1891–1920*, Warszawa 1994, wykaz źródeł i opracowań, s. 238–239, *Wspomnienia i relacje*; tenże, „Pielgrzym” pelpliński w latach 1869–1920, Gdańsk–Pelplin 2007, wykaz źródeł i opracowań, s. 237–238, wspomnienia, materiały epistolograficzne, relacje; tenże, *Prasa polska w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*, Gdańsk 1979, wykaz źródeł, s. 240–241, Pamiętniki, wspomnienia, relacje; T. Krzeminski, *Polityk dwóch epok Wiktor Kulerski (1865–1935)*, Toruń 2008, wykaz podstawowych źródeł, s. 254–255, pamiętniki i wspomnienia; W. Pepliński, dz. cyt., s. 25–26.

¹¹ Szczegółowy wykaz prac wspomnianych wyżej autorów: A. Romanow, *Gdańska prasa polska 1891–1920*, Warszawa 1994, s. 240–246, wykaz źródeł i opracowań; tenże, „Pielgrzym” pelpliński w latach 1869–1920, Gdańsk–Pelplin 2007, s. 238–249, wykaz źródeł i opracowań; W. Pepliński, *Czasopiśmiennictwo kaszubskie w latach zaboru pruskiego*, Gdańsk 2002, s. 205–211; tenże, *Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1987, s. 427–430, źródła i bibliografia; *Prasa gdańska na przestrzeni wieków*, red. M. Andrzejewski, Gdańsk 1999, s. 194–219, bibliografia prac dotyczących gdańskiej prasy.

Spod pióra wymienionych już przeze mnie autorów, np. Tadeusza Cieślaka, Jacka Banacha, Wiktora Peplińskiego, Andrzeja Notkowskiego, Grażyny Gzelli, Zbigniewa Machalińskiego, Andrzeja Romanowa, wyszły też monografie o funkcjonującym na ziemi pomorskiej od połowy XIX wieku do 1939 roku systemie polskiej prasy, tj. prasy regionalnej, a także o dziejach wydzielonych według kryterium tematycznego grup czasopism lub też konkretnego tytułu¹².

Jeśli chodzi o czasopisma niemieckie, to przede wszystkim przywołać należy dokonania Kurta Koszyka, autora wielotomowej *Geschichte der deutschen Presse 1914–1945*, a ze strony polskiej: Tadeusza Kowalaka (*Prasa niemiecka w Polsce 1918–1939*), Marka Andrzejewskiego czy też Cypriana Zalewskiego (*Działalność Kościoła Katolickiego w świetle niemieckiej i polskiej prasy Prus Zachodnich 1848–1886. Studium porównawcze*, Toruń 2005 — mszp, doktorat przygotowany na UMK pod kier. prof. Kazimierza Maliszewskiego).

Na stronicach monografii i opracowań autorstwa Grzegorza Kucharczyka (*Cenzura pruska w Wielkopolsce w czasach zaborów 1815–1914*, Poznań 2001), Grażyny Gzelli (*Pruskie prawo prasowe w II poł. XIX wieku*, Toruń 1994 i *Przed wysokim sądem. Procesy prasowe redaktorów czasopism dla chłopów w zaborze pruskim*, Toruń 2004) oraz *Procesy prasowe redaktorów „Gazety Grudziądzkiej w latach 1894–1914*, Toruń 2010, Bronisławy Woźniczki-Paruzel, (*System kontroli polskojęzycznych druków w Prusach Zachodnich a strategię działań wydawców polskich (1848–1880)* i *Strategie obrony narodowości w polskich czasopismach i książkach dla ludu Prus Zachodnich z l. 1848–1914*, Adama Galosa (*Polityka władz wobec prasy polskiej zaboru pruskiego w l. 1914–1915*), Kurta Koszyka (*Deutsche Pressepolitik im ersted Weltkrieg*), Michała Pietrzaka (*Reglamentacja wolności prasy w Polsce 1918–1939*, Warszawa 1963), przedstawiona została sytuacja prawna, w jakiej funkcjonowała prasa pomorska w dziewięćdziesięcioleciu 1848–1939. Sporo opracowań wybitnych znawców problemu (że wymienię tu profesorów: Mieczysława Wojciechowskiego, Wojciecha Wrzesińskiego, Stanisława Salmonowicza, Szczepana Wierzchosławskiego, Romana Wapińskiego, Stanisława Mikosa, Kazimierza Wajdę, Witolda Molika, Andrzeja Notkowskiego, Magdalenę Niedzielską) dotyczy też uwarunkowań politycznych i społecznych systemu prasy pomorskiej, a także tworzonych przez ową prasę stereotypów i heterostereotypów etnicznych, narodowych¹³.

Sądę natomiast, że pogłębionych badań wymaga środowisko „ludzi prasy”, to znaczy (w szerokim tego słowa znaczeniu) twórców prasy (wydawców, nakładców, dziennikarzy, współpracowników, korespondentów, kol-

¹² Zob.: przypis nr 11.

¹³ Zob.: przypis nr 11.

porterów, a także „towarzyszy czarnej sztuki” — drukarzy). Najwięcej, jak dotąd, uwagi owym socjologicznym badaniom prasoznawczym poświęcili m.in.: Witold Molik (*Dziennikarze polscy pod panowaniem pruskim 1890–1914, Towarzystwo Literatów i Dziennikarzy Polskich na Rzeszę Niemiecką*), Teresa Perkowska (*Zakłady graficzne Wiktora Kulerskiego w Grudziądzu i ich działalność wydawnicza 1894–1939, „Roczniki Biblioteczne” t. IX, 1965*), Józef Borzyszkowski, Szczepan Wierzchoślawski, Andrzej Notkowski, Tomasz Krzemiński [*Polityk dwóch epok Wiktor Kulerski (1865–1935)*, Toruń 2008], Andrzej Romanow¹⁴. Sporo informacji o przedstawicielach tejże zbiorowości znaleźć można w *Polskim Słowniku Biograficznym*, w regionalnych i branżowych słownikach biograficznych — tak polskich, jak i niemieckich. Jeśli chodzi o słowniki branżowe i regionalne, to niestety, wiele z zawartych w nich informacji biograficznych jest błędnych; jak np. te ze *Słownika dziennikarzy regionu pomorsko-kujawskiego* autorstwa Jerzego Długosza. Niektóre postaci doczekały się opracowań monograficznych, że wymienię tu: Aleksandra Majkowskiego, Franciszka Sędzickiego, Wiktora Kulerskiego, Hieronima Derdowskiego.

Do końca natomiast, mimo sygnalizujących problem opracowań Alfonsa Mańkowskiego, Janiny Huppental, Wiktora Peplińskiego, Teresy Perkowskiej, Andrzeja Romanowa, Isoldy Rieger, pozostaje nie zbadane zaplecze techniczne, czyli pion poligraficzny prasy pomorskiej. Podobnie kwestie wysokości nakładów i sposoby kolportażu tychże pism.

Niezwykle trudnym badawczo zagadnieniem pozostaje nadal ekonomika instytucji prasowo-wydawniczych. Ów stan, owe trudności determinuje przede wszystkim zupełny brak bądź poważne zdekompletowanie podstawowego materiału źródłowo-informacyjnego, tj. dokumentów pochodzących z archiwów redakcji oraz przedsiębiorstw prasowo wydawniczych. Zachowane lub niemalże cudem odnalezione jawią się wspomniane dokumenty jako absolutna rzadkość¹⁵. Ważnym problemem badawczym, w pełni do dziś niezgłębionym, są również źródła informacji prasowej.

Zebranie materiału źródłowego, na którym opiera się praca historyka prasy, jest — jak widać — sprawą trudną, wymagającą żmudnej kwerendy, również i takich zespołów archiwalnych, które pozornie nie mają związku z dziejami prasy. Fragmentaryczne informacje dotyczące wspomnianych kwestii, będących jednocześnie problemami badawczymi, znaleźć można jedynie w niewielu pracach dotyczących bezpośrednio bądź pośrednio „rzeczywistości prasowej” na Pomorzu Nadwiślańskim, m.in. w pracach wymie-

¹⁴ Zob.: przypis nr 11.

¹⁵ Zob.: A. Romanow, *Ekonomiczne podstawy funkcjonowania polskich przedsiębiorstw prasowo-wydawniczych w Prusach Zachodnich w połowie XIX i początku XX wieku, [w:] W kręgu idei, polityki i wojska. Studia ofiarowane Prof. Januszowi Farysiowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. T. Sikorski, H. Walczak i A. Wątor, Szczecin 2009, s. 555–565.

nianych już autorów: Grażyny Gzelli, Janiny Huppentall, Witolda Molika, Józefa Borzyszkowskiego, Wiktora Peplińskiego, Andrzeja Romanowa, Tomasza Krzemińskiego, Alfonsa Mańkowskiego i znacznie skromniej — Jacka Banacha, Tadeusza Cieślaka czy Andrzeja Bukowskiego. Przeważają bowiem opracowania, których autorzy skupili się na analizie zawartości i analizie treści pomorskiej prasy, tj. na myśli politycznej i społecznej zawartej, przekazywanej, komunikowanej poprzez tę prasę.

Kończąc, pragnę zwrócić uwagę na następujące kwestie: nie cierpiącą zwłoki potrzebę opracowania bibliografii czasopiśmiennictwa pomorskiego, kontynuowanie i rozszerzanie prowadzonych głównie w Toruniu, ale także w Gdańsku, Szczecinie i w Olsztynie badań historii tejże prasy, co w rezultacie umożliwi opracowanie syntezy jej dziejów.

Jeśli chodzi o prasę polską w okresie międzywojennym, to mamy wartościową pracę Wiktora Peplińskiego (*Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej. System funkcjonowania i oblicze społeczno-polityczne prasy polskiej*), ale już lata 1848–1920, poza (można powiedzieć) „sygnalizującą zagadnienie” książką Tadeusza Cieślaka (*Z dziejów prasy polskiej na Pomorzu Gdańskim w okresie zaboru pruskiego*) oraz wymagającą niestety w niektórych partiach weryfikacji pracą Jacka Banacha (*Prasa polska Prus Zachodnich 1848–1914*), podobnego studium nie posiadamy. Czas więc nasilić badania historycznoprasoznawcze owego okresu. W szczególności zaś nad „produkcją” prasowo-wydawniczą ośrodków: grudziądzkiego i toruńskiego, jak również pomniejszych centrów — Kartuzy, Kościerzyna, Starogard, Świecie, Wejherowo. Stosunkowo dobrze rozpoznana jest natomiast — dzięki badaniom J. Banacha, T. Cieślaka, A. Mańkowskiego, A. Romanowa i Sz. Wierzchosławskiego — polska prasa chełmińska i pelplińska w dobie zaboru. Moim zdaniem, w badaniach historycznoprasoznawczych prasy pomorskiej należy również uwzględnić ośrodek bydgoski, który chociaż przynależny w latach zaboru do prowincji poznańskiej, ciążył przecież ku ziemi pomorskiej. Wyniki owych kompleksowych badań umożliwią dopełnienie dotychczasowej wiedzy o sygnalizowanym problemie.

Prawie zupełnie nieznaną pozostaje kwestia tzw. „gazetek szkolnych” i „jednodniówek” (tak polskich, jak i niemieckich), pełniących również znaczące funkcje propagandowo-wychowawcze i organizacyjno-informacyjne¹⁶.

Z przedstawionego przeze mnie stanu badań nad dziejami prasy pomorskiej w latach 1848–1939 wynika, że najmniej poznanym jest całokształt problemów związanych z funkcjonowaniem tu systemu prasy niemieckiej. Szczególne luki badawcze dotyczą takich kwestii jak: sprawy finansowe, zagadnienia powiązań politycznych, rozmiary i organizacja kolportażu, miej-

¹⁶ Zob.: A. Romanow, *Jednodniówki polskie wydawane w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1928–1938*, „Pomerania” 1977, nr 6.

sce w systemie prasowym, wreszcie zmieniającej się roli i funkcji owej prasy w ciągu dziewięćdziesięciu lat jej pracy na Pomorzu (z uwzględnieniem Wolnego Miasta Gdańska). Oczywiście, konieczna jest również wnikliwa analiza jej zawartości treściowej. Natrafiamy więc tu na podobne problemy badawcze jak w przypadku polskiej prasy pomorskiej, jednakże w znacznie większej skali.

Częściową odpowiedź na wspomniane, odnoszące się do niemieckiej prasy zagadnienia zawierają co prawda prace: Kurta Koszyka, Güntera Eichhorna, Maxa Gottlieba, Isoldy Rieger, Fritza Schulza i Petera Loewa, a ze strony polskiej: Marka Andrzejewskiego, Tadeusza Kowalaka, Janusza Sobczaka, Małgorzaty Chojnackiej i Cypriana Zalewskiego¹⁷. Nie pozwalają one jednak na przygotowanie syntezy dziejów niemieckiego czasopiśmiennictwa (prasy) Pomorza Nadwiślańskiego i problem ów, jak dotąd, pozostaje otwarty.

Dopiero opracowanie monografii ważniejszych, opiniotwórczych pism niemieckojęzycznych bądź też całych grup profilowych, umożliwi ujęcie wyników tych badań w jakże potrzebnym studium dziejów niemieckiego czasopiśmiennictwa na Pomorzu Nadwiślańskim. Uważam również, że z zamiarem skoordynowania prac badawczych nad historią prasy pomorskiej, prowadzonych w ośrodkach akademickich i innych centrach nauki, a także w celu przepływu, wymiany informacji o podejmowanych w tej dziedzinie problemach, należy zastanowić się nad powołaniem przy Komisji Historii Prasy Polskiego Towarzystwa Historycznego odpowiedniej sekcji, która gromadziłaby takie dane. Dotąd nie wiadomo bowiem, gdzie i kto prowadzi historycznoprasoznawcze badania pomorskiej prasy.

Jeśli chodzi o Pomorze, jak dotąd lukę ową stara się wypełnić wydawane w Toruniu od 1999 roku, pod redakcją prof. Grażyny Gzelli i „firmowane” przez UMK, nieperiodyczne wydawnictwo ukazujące się pod tytułem *W kręgu prasy. Przeszłość — terażniejszość — przyszłość*, umożliwiające wymianę myśli naukowej związanej m.in. z pracami historycznoprasoznawczymi. I chwała za to UMK, chwała Pani Profesor... Ale, jak sądzę, czas pomyśleć również o czasopiśmie, które ukazywałoby się periodycznie i w większym niż dotąd stopniu pełniło funkcje organu historyków prasy pomorskiej.

¹⁷ Zob.: przypis nr 11.